

Boualem Sansal

Waar mensen van dromen

of

De odyssee van de verbeelding

Openingstoespraak van het Passa Porta Festival 2013 – Imagine!
Gehouden in het internationale literatuurhuis Passa Porta op 20 maart 2013

Als mensen één ding weten, dan is het dat ze sterfelijk zijn, ook weten ze dat hun dood verdriet zal brengen, voor henzelf en voor hun naasten. Bovendien kennen ze de lijst —ziekte, ongeluk, ramp, aanslag of iets anders — van wat hen ooit, bij verrassing of na een lange lijdensweg, uit het leven zal wegrukken en er die bijzondere leegte voor in de plaats zal stellen, de leegte van de dood, die bestaat uit vage herinneringen, dingen die onherroepelijk vergeten worden en vergeefse spijt.

De angst voor de dood laat de mens nooit los. Daarbij komen de angstgevoelens die het leven je bezorgen, hardnekkig als vliegen, die je aldoor zo goed mogelijk probeert te verjagen, door aan yoga te doen, door te joggen, door je vol te stoppen met pillen of verdovende middelen, door aan je dwangmatige gewoontes te wennen of door afleiding te zoeken in avonturen en een vlucht naar voren.

En zo, omdat hij gekweld wordt door de gedachte dat hij zal sterven en omdat de hardheid van het leven hem doodmoe maakt, slaat de mens aan het dromen. Andere redenen zijn er niet, een gelukkig en geheel tevreden mens droomt niet, hij slaapt. Alleen wie ongelukkig is droomt, om zijn angsten te verdrijven, om er los van te komen, hij droomt van een wereld waarin de dood niet bestaat, of als die wel bestaat, dat hij niets afschrikwekkends heeft. In naar wierook geurende dromen kan zelfs naar de dood verlangd worden, hij kan

worden opgezocht, ook zonder uitstel, als we hem zien als de toegang tot een betere wereld, een paradoxale wereld die door de dood wordt ontsloten en waarin het leven eeuwig is en vrij van lijden. Om de titel te parafaseren van de mooie roman van mijn vriend Matthias Enard, *Vertel hun over veldslagen, koningen en olifanten*, kun je over mensen die zich door dromen aan duivelbezweving overgeven zeggen: 'Vertel hun over godsdienst, kluzenaarslevens en gekke sprookjes.'

Maar de droom zelf is een pijnlijke zaak. Hoe mooi, hoe aangenaam hij ook is, op enig moment moet je wakker worden, het is hard, en moet je terugkeren naar de werkelijkheid, haar gevaren, haar beangstigende aspecten. De droom werkt als een verdovend middel, hij schenkt maar tijdelijk verlichting, je hebt een steeds sterkere dosis nodig, op den duur raak je eraan verslaafd, verwoest hij het leven dat je door een vlucht, een illusie draaglijk wilde maken, en doet hij zelfs de hoop verloren gaan.

Je krijgt niet gauw genoeg van dat poeder. Iemand die droomt, is iemand die veel onnodige risico's neemt. Als een lift die omhoog en omlaag gaat, brengt de droom hem onherroepelijk terug naar een steeds onaangenamer werkelijkheid.

U zult het vast met me eens zijn als ik zeg dat veel van onze existentiële problemen voortkomen uit het feit dat we de gewoonte hebben om weg te vluchten in de droom, waar we al heel snel lastig worden gevallen door geluksverkopers. De geschiedenis heeft er veel befaamde langs zien komen, u kent ze wel, onvermoeibare kletsmajors, vuurspuwers en roepers van bedwelmende leuzen die in staat waren hele volken in vervoering te brengen. Zulke praatjesmakers hebben hen misschien bevrijd van hun angsten, hen zelfs opgevrolijkt, maar om er rampzalige zombies van te maken die dood en verderf hebben gezaaid op een schaal die nog nooit was vertoond. We hebben ze aan het werk gezien, die dromen eindigend op 'isme', dat oeverloze geleuter dat altijd weer een zonnige toekomst beloofde, het stalinisme, het maoïsme, het fascisme, het nazisme. Dat was gisteren. Nu is het het islamisme dat van zich laat horen. Het verspreidt zich als een kanker over de planeet, ziet zich als baanbreker voor vernieuwingen, zaait zich uit, brengt doodsaanbidders voort die op hun beurt andere doodsaanbidders voortbrengen. De islamisten rekruteren hen uit degenen die ze uit de weg willen ruimen, enzovoort, het is een sneeuwbal, een lawine, allen strooien de dood rond en allen dromen ervan die zelf te vinden, als hij maar flamboyant is. Een kandidaat voor het door God gewilde martelaarschap sterft niet onder de wielen van een vrachtwagen of door een val van de trap, dat is lachwekkend, nee, het moet met lawaai, geschreeuw en hectoliters bloed gepaard gaan, zonder te vergeten dat het een postume hype moet ontketenen. En dat alles, die vele slachtoffers en dat absurde martelaarschap, gebeurt op basis van de belofte dat de dappere moordenaars rechtstreeks naar het paradijs zullen gaan, waar ze als beloning, ik zou haast zeggen handje contantje, ieder 72 hoeri's zullen ontvangen, en naar keuze in rivieren van honing of wijn kunnen baden. Geen gevaarlijkere dromen dan de dromen van een

paradijs. Ze ontkennen het leven en maken er op weg naar het paradijs een ergerniswekkend obstakel van. Onderweg ontbreekt het niet aan dwazen, lafaards, bandieten en onnozele jongelui die spoedig bloedbaden zullen aanrichten.

Niet alleen het islamisme verkoopt valse dromen, er zijn vele andere kwesties en een daarvan is de globalisering die alles naar beneden toe gelijkenschakelt, waarvan de marketing inspeelt op onze laagste neigingen, onze armzaligste verlangens, om van ons voortreffelijke consumenten te maken, helden in het geld uitgeven, die sneller hun portemonnee trekken dan hun schaduw, verwende lui die alles al hebben en tegelijkertijd onverzadigbaar zijn. De rest van de tijd zitten we gespannen, uitgeput en wezenloos voor onze tv, de nieuwe natuurlijk, de allernieuwste, platter dan plat, zoals de reclame er inhamert, die onze echte familie, onze enige horizon is geworden. Toegegeven, we stellen ons nogal passief op tegenover deze godsdienst van koste wat het kost consumeren. Waarom? Omdat ze ons sloopt en zorgt voor een soort Stockholmsyndroom, waardoor we gesteld raken op wie ons mishandelt. Dat is de aard van het beestje, het houdt van de hand die het slaat omdat de hand van het gezag geruststelt en beschermt. Lees of herlees *De shockdoctrine* van Naomi Klein. Zij analyseert op schitterende wijze het mechanisme dat in het hoofd van volken dromen van geluk en eindeloze voorspoed ingang doet vinden om ze blij en ontspannen rechtstreeks naar het slachthuis te voeren, waar ze pijnloos worden afgemaakt, in stukken gesneden, gevild, afgekrabd tot op het bot en verkocht voor een paar cent. U zult het zien, het is overweldigend, het is dantesk, het is buitengewoon somber, het zijn de coulissen van de wereld, waar haar verborgen geschiedenis geschreven wordt, wat zeg ik, haar echte geschiedenis. Achter de geformatteerde en geruststellende beelden van het moderne leven speelt zich het lot van de mensheid af. Sterker nog, het heeft zich al afgespeeld, hele volken, ooit welvarende landen zijn uit de actualiteit verdwenen. De globalisering wil probleemloze en rustige landen. Wie heeft het vandaag over Griekenland? Wie heeft het over Irak, Somalië, Tibet? Wie weet of er nog Somaliërs, Tibetanen, Tsjetsjenen, Koerden, Kabylen op aarde zijn? Wie kan dat aantonen? Wie herinnert zich nog de Arabische lente? Toch was dat pas gisteren, hoe bedroefd hadden we het over de bloedbaden in Libië, in Syrië, de doden in Egypte, in Tunesië, in Algerije. En Europa, dat zo mooi, zo slim, zo rijk was, wat is daarvan geworden, je hoort het niet meer, je ziet wel zijn ministers, in de een of andere gang, met de nieuwste telefoon aan hun oor, altijd heel elegant, tja, maar Europa, waar is het? Is het dood, is het gescheiden, wat weet ik? Ook u weet, dat mogen we niet te gauw vergeten, dat er een uiterste gebruiksdatum zit aan mededogen. Na die datum worden de slachtoffers van de globalisering op straat gegooid, al die arme mensen, bejaarden en weeskinderen verdwijnen voor onze ogen, ze worden van de ene plek naar de andere verjaagd, of ze worden in de vermaler gekieperd om er paté of koekjes van te maken, zoals in de film *Soylent Green*, losjes gebaseerd op de roman *Make Room! Make Room!* van Harry Harrison, of mest voor de tuin,

of nog, dat is nieuw, dat gaat ooit komen, spul om het wegdek te verharderen. Het lijkt overdreven, toch is het nog maar het begin, aan een grootscheepse vernietiging zonder respijt valt niet te ontkomen als er geen water, brood en aardolie meer zijn. Wat gisteren als voorraden voor eeuwen gold, geldt nu nog maar voor jaren. Weldra zal men nog net de tijd hebben om de laatste druppels, de laatste kruimels te tellen. Herinner u ook: als er miljoenen mensen worden vermoord, is er altijd iemand die op het idee komt de resten economisch nuttig te maken, de nazi's kwamen op dat idee en voerden het daadwerkelijk uit, en hoe vernuftig, lijken zijn industrieel heel bruikbaar en economisch heel winstgevend. Dat herinnert me aan een andere erg fraaie uitspraak die helemaal van onze tijd is, een uitspraak van Heinrich Heine: 'Waar men boeken verbrandt, verbrandt men ten slotte ook mensen'.

Maar laten we erover ophouden, dat weet u allemaal en u kunt er niet meer van slapen, dat is de sombere kant van het leven, en laten we het hebben over wat we denken dat het middel is tegen de kwalijke invloed van dromen, de bliksemafleider die ons behoedt voor onheil, datgene waar Passa Porta dit jaar speciale aandacht aan besteedt. Dat middel is de *verbeelding*, het schitterende vermogen dat ons in staat stelt om de talenten van het verstand te overtreffen, te laten uitstijgen boven de grenzen die het gewone leven eraan stelt. Feitelijk verplaatst de verbeelding ons naar de toekomst, niet alleen om die even te bezoeken, maar om die voor te bereiden om ons te ontvangen en om ons er zelf op voor te bereiden er werkelijk binnen te gaan, om er te blijven. Het is het principe van de geslaagde overstap, je moet iets van het oude loslaten om het nieuwe te kunnen pakken, we hebben maar twee handen.

De verbeelding laten werken is niet dromen, de verbeelding laten werken is een opstand, een overtreding, een eerzuchtig streven, het is een vrijwillige bezigheid die boven onze angsten uitstijgt om het hoofd te bieden aan wat ze oproept. De verbeelding maakt de thermometer niet stuk, zij ondervraagt de ziekte. De geschiedenis van de droom is een ononderbroken ramp die duizenden dictaturen heeft doen ontstaan en miljoenen slachtoffers heeft gemaakt, een hoop goeroes en fantasten heeft voortgebracht die tot elke laagheid bereid waren. Maar de geschiedenis van de verbeelding is een prachtige zegetocht, zij past bij vrije, dappere, scherpzinnige mensen die het de mensheid mogelijk hebben gemaakt vooruitgang te boeken. Ze bedachten dingen die in hun tijd ondenkbaar, onmogelijk, verboden waren, ze ondergingen allerlei vernederingen, ze werden gevangengezet, gemarteld, verbannen, vermoord, maar ze gaven niet op. Ze bedachten geen waanbeelden zoals geestelijken en middeleeuwen weten op te roepen om ons ervan te laten dromen, maar revolutionaire theorieën, nieuwe technieken en kunsten. En nieuwe werkelijkheden, want de verbeelding laten werken is ook opbouwen. Een Galilei, een Lavoisier, een Einstein, om maar drie reuzen te noemen, die drie heel verschillende tijdperken in de geschiedenis van de mensheid hebben geïnspireerd, zij droomden niet, zij verzamelden overtuigende bewijzen en

van daaruit maakten ze zich, via een buitengewone geestelijke acrobatentoeer, zuiver logisch denkend, in voorkomende gevallen absurd redenerend en met een bepaalde aan mystiek grenzende dichtelijkheid, een voorstelling van wat achter de schijn de werkelijkheid kon zijn. Ze bouwden theorieën op en vervaardigden de nodige instrumenten om deze verborgen werkelijkheid in het licht te stellen. Geef u rekenschap van de symbolische betekenis van de telescoop van Galilei, het is letterlijk de verwerkelijking van wat zich in de verbeelding voltrekt. De telescoop maakt het mogelijk verder te kijken met het oog, de verbeelding maakt het mogelijk verder te kijken met de geest, die een belangrijker oog is en die het, alle gekheid op een stokje, ook mogelijk maakt om in hoekjes te kijken.

Op het gebied van samenleven hebben bijzondere mannen het revolutionaire raamwerk bedacht, buitengewoon ingewikkeld, dus gevoelig en kwetsbaar, dat wordt gevormd door democratie en scheiding van Kerk en Staat, wat het nu miljoenen mensen mogelijk maakt in goede verstandhouding met elkaar te leven en met respect voor ieders vrijheid. De zaak kan nog verbeterd worden, maar we moeten niet zeuren, in een wereld vol botteriken is een gram vriendelijkheid meteen een berg vriendelijkheid. In hun tijd was alleen maar ervan dromen nog ver weg. Dat is vandaag de dag nog zo in heel veel landen, waar gewelddadigheid en ellende alomtegenwoordig zijn en voor hele bevolkingen geen verandering in zicht is. Op die plekken wordt uiteraard veel gedroomd. In veel landen is je verbeelding laten werken gevaarlijk, terwijl dromen wordt aangemoedigd, het helpt om te vergeten, om de aandacht af te leiden, het brengt enige troost, wat altijd meegenomen is. Maar waar de verbeelding baan breekt, gaan de ogen wijd open, begint het hart sneller te slaan en raken de gemoederen verhit. Dan begint de revolutie, wat we met de Arabische Lente zagen die ons zo veel hoop gaf. Maar helaas, het gewicht van de in de kiem gesmoorde oude dromen, die stinken naar brandende wierook en schimmel, drukt nog heel zwaar op die landen, veel zwaarder dan wij ons konden indenken toen we de jonge revolutionairen in spijkerbroek en Adidas toejuichten toen die het bolwerk van de dictatuur bestormden. We vergaten het ware land en de magische wereld waarin het gevangen zit, en dit is het resultaat: nu zijn de islamisten aan de macht, wier bedoelingen duister zijn. Ze werden legitiem verkozen, zelfs in onze ogen, terwijl wij juist uit alle macht onverdraagzaamheid, vrouwenhaat, homohaat, vreemdelingenhaat, vrijheidsbeperking en het gedwongen inlijven van mensen bij groepen afwijzen. We waren al zo bang voor ze toen ze nog in de oppositie zaten en in het geheim opereerden, nu zijn ze aan de macht en hebben ze de teugels van de Staat in handen, en bovendien die van de godsdienst die ze zo goed weten te manipuleren. De verbeelding van deze jonge revolutionairen die de verstarde oude Arabische wereld hebben opgeschud is op verschillende muren gestuit, die van de dictatuur die meer dan een granaat in haar tanks had, die van de godsdienst en de traditie die meer dan één list achter de hand hadden. Ook stuitte zij op de muur van het belang dat het Westen, dat wil zeggen Amerika en

Europa, ertoe bracht er alles welbeschouwd voor te kiezen de oliestaten aan de Golf voor een volksopstand te behoeden. Monarchieën die er alles aan doen om het islamisme te laten slagen, en die ook, maar dat is bijkomstig, enorm in Europa en de Verenigde Staten investeren met het echt belangeloze doel hun wankel economieën overeind te houden. Democratische, wereldlijke en liberale republieken rond de paleizen van onze sultans en hun olieputten zijn ondenkbaar, scheppen wanorde en zijn Allah onwelgevallig.

Nu, in dit stadium van de zaak van de Arabische Lente die tot tienduizenden doden en reusachtige schade heeft geleid, kun je zeggen dat de verbeelding een belangrijk punt aan de droom is kwijtgeraakt. Eigenlijk had ze geen schijn van kans. De verbeelding werd belichaamd door jonge en berooide revolutionairen, terwijl de droom zwaar werd ondersteund door de oliedollars van de koning van Saoedi Arabië, de emir van Qatar en de machtige islamitische republiek Iran.

Op lange termijn, daar bestaat geen twijfel over, wint de verbeelding altijd. Zij wint omdat de droom zand in de ogen strooit, afstompt en ten slotte het denken stilzet en teniet doet, terwijl de verbeelding je wakker maakt en aanspoort, je kennis verrijkt. Alles wat de verbeelding in de loop van honderdduizenden jaren in petto had, hebben de mensen verwerkelijkt. Omdat ze zich er een voorstelling van maakten, wilden ze het en omdat ze het wilden, deden ze het: ze overschreden alle grenzen, staken de oceanen over, veroverden de hele aarde, temden overal ter wereld de meest weerbarstige natuur, gingen iedere uitdaging aan, overwonnen ziektes en bedwongen de tijd. In ieder geval hebben ze de duur van een leven in goede gezondheid gestaag verlengd. Ooit zullen ze mens en machine laten samengaan, daar doen ze hun best voor. Ze zullen zo lang leven als ze willen, ze hebben geleerd in hun laboratoria leven te doen ontstaan, ze weten het in stand te houden door invriezing om het later weer wakker te roepen en ze zijn er al van overtuigd ooit doden weer tot leven te kunnen wekken. Ze hebben ruimtevaarders naar de Maan gestuurd, slimme robots naar andere planeten en een ruimtevaartuig met een boodschap bestemd voor eventuele buitenaardse wezens raast op dit moment in de richting van de sterren, buiten ons zonnestelsel. Dat alles hebben we bedacht en gerealiseerd sinds dat wonderbaarlijke moment, dat plaatsvond in de dageraad van de mensheid, toen homo erectus werktuigen en wapens begon te maken om zijn levensomstandigheden te verbeteren. Uiterst primitieve werktuigen en wapens, van hout, stenen en botten, maar dat was voldoende om een geestelijke omwenteling in gang te zetten die niet meer te stoppen zou zijn.

En let wel, dat deden ze allemaal zonder dat ze er iets voor terug wilden hebben. Toen Hypatia en Galilei onderzoek deden naar het middelpunt van het heelal, toen Lavoisier het verschijnsel verbranding probeerde te verklaren, toen Einstein de verschijnselen licht en zwaartekracht probeerde te begrijpen, deden ze dat uitsluitend om hun nieuwsgierigheid te

bevredigen, een nieuwsgierigheid die zo enorm was dat die hun geen moment met rust liet, ook al hadden ze er geen idee van welk nut hun ontdekkingen voor de mensheid zou kunnen hebben. Misschien moeten we dit feit onder ogen zien: mens en mensheid zijn twee verschillende dingen, die zich laten sturen door verschillende wetten, en we weten nog niet hoe en waarom. Misschien omdat omhulsel en inhoud eenvoudig niet van dezelfde geaardheid hoeven te zijn om samen te gaan.

De verbeelding was de stuwende kracht van het leven. Dat is een tweede conclusie. Daarzonder zou homo erectus van de planeet verdwenen zijn. Hij was te kwetsbaar om het ruige leven aan te kunnen dat honderden miljoenen jaren voorsprong op hem had. In het gunstigste geval zou hij een paar eeuwen geleefd hebben als een angstig dier dat zich bij het geringste gevaar verstoppt. In plaats daarvan opende zijn beetje verstand voor hem de deuren van de verbeelding en die opende door haar revolutionaire kracht voor hem de deuren van de toekomst. De verbeelding maakte hem in korte tijd de baas van de wereld, en nu staat de mens al te trappelen om het universum te veroveren. Sommigen, astrofysici, hebben de uiterste grens van het heelal bereikt, nu onderzoeken ze de Big Bang, dat punt dat overal en nergens is waar dertien miljard jaar geleden het heelal ontstond. Dat wil zeggen dat ze de ruimte, de tijd, de materie en de energie onderzoeken, die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, plus enkele andere bestanddelen waarover we niets weten, die we voorlopig antimaterie en donkere materie noemen, en ook het raadselachtige en zeer ontroerende ding dat in het schemergebied zou zweven dat de geest is, dat de geest zou zijn. Van wie, van wat, we weten het niet. Maar we komen er dichterbij. Dankzij de ruimtetelescoop Hubble hebben geleerden het heelal gefotografeerd zoals het twee- of driehonderdduizend jaar na de Big Bang was. Het is een merkwaardige, verwarrende foto, vaag als een groot mysterie, maar een levend mysterie, wiskundigen hebben er het gezicht van God in gezien. Mensen die hun verbeelding lieten werken, hebben hun mens-zijn tot het uiterste willen doorgronden. Ze zijn teruggegaan tot de oorsprong. Wat een verschil met het beeld dat de godsdienst en de dromers van een paradijs ons van God en onze relatie met Hem geven!

Dit is misschien het moment om een derde mogelijke conclusie te trekken. De verbeelding gaat niet zomaar een kant op, ze lijkt een weg aan te geven, alsof ze de mens naar een speciaal punt voerde. Men heeft het *apex* genoemd. Laten we niet vergeten dat de mens zich altijd alleen maar een voorstelling heeft gemaakt van wat hij in de loop van een mensenleven dacht te kunnen verwezenlijken, alsof iets, misschien die *geest* die het heelal tot leven wekt, zijn ambities wilde inperken. De geschiedenis van Prometheus die de goddelijke kennis en het vuur stal om het aan de mensen te geven die hij net had geschapen, een diefstal waarvoor Zeus hem tot ballingschap veroordeelde, lijkt uiteindelijk geschreven om ons tot voorzichtigheid te manen. We verkeren nog in de kindertijd, de kennis moet op het juiste moment komen, in de juiste hoeveelheid: te vroeg te veel kennis is even rampzalig als geen

enkele kennis of te weinig en te laat. Dit gezegd zijnde, ontnemt dat een genie niet zijn rechten, hij mag sneller gaan dan wij.

Homo erectus bedacht niet meteen ingewikkelde werktuigen, hij bedacht wat binnen zijn bereik lag, wat zijn vernuft in staat was te maken met wat voorhanden was: een speer, een vuistbijl, een boog, een middel om vuur te maken. De verbeelding is een bouwwerk, zij bouwt verdieping na verdieping door te beginnen op de begane grond. Als er een beginpunt is, is er een eindpunt, dat is de grondslag van iedere geschiedenis, en eigenlijk zou het juist zijn te zeggen dat er alleen maar een begin is omdat er een eind moet zijn, dat bijzondere moment dat alles tot voltooiing komt. Als de mens zich voorstellingen maakt, worden die hem ingegeven door de verbeelding en die voert hem stap voor stap naar het eind, de apex die de tegenhanger zou zijn van de Big Bang, waar alles terugkeert naar de eenheid van het begin. De Bijbelse woorden 'Stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren' zijn in dit geval treffend, ze verwijzen naar het algemene proces dat de wereld vormt, afbreekt en opnieuw vormt, steeds op precies dezelfde manier, want 'de materie verandert van vorm, maar blijft bestaan' volgens een zeker gezichtspunt. Het is een universele wet. En dat geeft een nieuwe kijk op de verbeelding: de verbeelding als herinnering aan een eerdere cyclus van het heelal. Als we de redenering voortzetten, zou dat kunnen betekenen dat de dingen op zichzelf bestaan. We hoeven ons er geen voorstelling van te maken, we hoeven ons alleen maar te herinneren dat ze bestaan. In de oneindigheid van het heelal en van de tijd, is de waarschijnlijkheid van het bestaan van het geeft niet welke bijzondere indeling altijd gelijk aan EEN, in de oneindigheid bestaat alleen maar zekerheid, op die schaal gebeurt tenslotte alles, is alles al gebeurd, is alles altijd aanwezig. 'God dobbelt niet', zei Einstein. Omdat het geheugen van de mens zwak en onzeker is, moet hij zich een voorstelling maken van wat altijd al per definitie bestaan heeft en wat hij voor zich ziet, een beetje bedekt door het stof van de onwetendheid en het vergeten.

Dat is wat de mens moet proberen, zijn ogen openen en zijn geest openstellen. Doet hij dat niet, laat hij zijn verbeelding niet werken en heeft hij geen hoop op leven, dan zal hij niet meer doen dan dromen en zich voorbereiden op de dood.

Vertaald uit het Frans door Jan Versteeg